

O Čarobnoj družbi:

TEREN KAO NADAHNUĆE ZA IZLOŽBU

- Rad prikazuje proces nastanka izložbe koja tematski obrađuje vjerovanja u nadnaravna bića u Podravini. Izložba pod nazivom *Čarobna družba* održana je krajem 2015. i prvoj polovini 2016. godine, a ovdje se detaljnije prikazuje muzeološka i likovna koncepcija. Tekst progovara o komunikaciji izložbe i pratećih programa s muzejskom publikom te o pripremama izložbe koje su obuhvaćale i terenska istraživanja.

Ključne riječi: vjerovanja, Podravina, terenski rad, muzejske izložbe

UVOD

Poticaj za pisanje ovog rada došao je iz uredništva časopisa *Etnološka istraživanja* koje unazad nekoliko godina na ovaj način nastoji potaknuti bilježenje izložbene i istraživačke djelatnosti Etnografskog muzeja u Zagrebu. Zbog toga je cilj rada predstaviti izložbu kroz njenu muzeološku koncepciju, likovni postav i katalog, dotaknuti se tema kao što je komunikacija izložbe s publikom, popratni programi izložbe te rad na terenskom istraživanju.

Izložba naziva *Čarobna družba* održana je u Etnografskom muzeju u Zagrebu u periodu od 15. prosinca 2015. do 31. svibnja 2016. godine. Kako bi se osigurala točnost i jasnoća sadržaja, naslov izložbe sadrži i podnaslov *Vjerovanja u nadnaravna bića u Podravini*, koji precizira temu. Izložba je predstavila temu iz etnološkog i kulturnoantropološkog aspekta. Bila je postavljena u izložbenoj dvorani za povremene izložbe u prizemlju Muzeja. Kao i istraživanje, realizirana je uz potporu Gradskog ureda za obrazovanje, kulturu i sport. Iako skromna, ta su sredstva omogućila istraživanje i izvedbu postava. Izložbu je pratio katalog kojega je troškove tiska pokrila Agencija za komercijalnu djelatnost d.o.o.

Prema tipologiji izlaganja izložba je tematska. Za prezentaciju teme korištene su fotografije, umjetnički radovi i tek manji broj predmeta muzejskog fonda. Četrdeset fotografija Ive Lulić, četiri skulpture od pruća – *Virjana Zdravka* Tišljara, skulpturalni prikazi *glođana* i *vraga/krampus* te animacija *Coprnica* Zdenka Bašića, instalacije *Coprničko drvo* i *Plet* umjetničkog tandema Petre Orbanić i Marije Plečko te *Vilin-lasi* Maje Jurjević bili su popraćeni opisnim legendama i poslužili su za predstavljanje nadnaravnih bića koja su pojedinačno činila osnovne elemente izložbe.

Dizajnerica Nikolina Jelavić Mitrović je sve to uobličila u likovni postav, vizualni identitet te dizajn kataloga izložbe. Nakana je bila postavom dočarati ambijent šume što je naglašeno dizajnom izložbe i tonskom kulisom Ive Vičića. Autorica izložbe je etnologinja Danijela Križanec Beganović, a suradnica na izložbi je etnologinja Mareta Kurtin.

Tema vjerovanja, pa i ona u nadnaravna bića, jedna je od tema koje se u Etnografskom muzeju obrađuju radom na Zbirci predmeta vezanih uz običaje i vjerovanja. Do sada nije bila predstavljana tematskom izložbom. Pitanje kako tu temu, odnosno nematerijalnu baštinu materijalizirati i prikazati izložbom u zadanom prostoru i s minimalnim sredstvima razriješeno je na samom početku jer je postojala jasna ideja da se tema predstavi fotografijama te radovima drugih suvremenih likovnih umjetnika.

U nakani da se istraživanje teme geografski smjesti i ograniči, odabrano je područje Podravine.

MUZEOLŠKA KONCEPCIJA

Nakon odabira teme, a tijekom dvogodišnje pripreme izložbe, velik je naglasak bio stavljen na terenski rad. Odlasku na teren prethodio je rad na njegovoj pripremi, odnosno na pronalasku literature koja se bavi ovom temom te drugih dostupnih izvora podataka pritom uzevši u obzir geografski položaj istraživanih područja.

Rad na prikupljanju literature pokazao je kako je tema na tom području malo istraživana. Ipak, nekoliko kraćih zapisa i objavljenih radova te građa iz *upitnica Etnološkog atlasa Jugoslavije* omogućili su da se istraživana nadnaravna bića smjeste na istraživano područje, ali i da se upotpuni ovom prilikom sakupljena građa. Rezultat toga je tekst *Čarobna družba* koji je poslužio kao osnova za izradu muzeološke koncepcije izložbe. Nju čini uvod, prva cjelina koja obrađuje četiri u građi i literaturi vrlo zastupljena nadnaravna bića te druga cjelina koja predstavlja četrnaest manje poznatih nadnaravnih bića.

Prva je cjelina posvećena četirima bićima koja su najviše prepoznatljiva suvremenim sugovornicima, ali i koji su najviše zastupljeni u starijim izvorima podataka. To su *coprnice*, vile, *more* i *suđenice*. Cjelina je tako podijeljena u četiri dijela, dva veća koja su obradila temu *coprnica* i temu vila te dva manja koje su se bavila temom *mora* i *suđenica*. Tema *coprnica* sastoji se od više manjih podcjelina koje tumače tko je *coprnica*, kako se može prepoznati, kako se postaje *coprnica*, kako može naškoditi, kako se zaštititi od nje, tko su *protuvještica* i *vrač* te tko su demonske vještice. Tema vila je također podijeljena u podcjeline koje govore o sljedećim aspektima bića – tko su vile, kako izgledaju, kako nastaju, gdje borave, što rade, ambivalentnost prirode vila, vila i vještica kao antipodi i tko je *vilovnjak*.

Druga cjelina izložbe sastoji se od četrnaest manjih dijelova koji predstavljaju *vede*, *posvećkare*, *divlje dekle*, *mrak(e)*, *belu ženu*, *duhove*, *male lovce*, *vukodlaka* i *vampira*, *malog*, *vodenjaka*, *dravskog ftopenika*, *pesoglavca* *zmaja*. O njima je tijekom terenskog istraživanja prikupljeno manje podataka, a ni drugi izvori se nisu pokazali mnogo izdašnjima.

LIKOVNI POSTAV

Likovni postav bio je baziran na konceptu pojedinačnih nadnaravnih bića koja su posjetiteljima predstavljena preko opisnih tekstova (legenda), crtica iz priča sugovornika u istraživanju, potom preko četrdeset autorskih fotografija i trodimenzionalnih radova umjetnika te preko predmeta iz muzejskog fundusa. Većina muzejskih predmeta svoje je mjesto u postavu našla prvenstveno zbog svojih likovnih karakteristika.

Struktura, odnosno organizacija izloženog materijala u prostoru, pojedinačna je bića rasporedila na temelju njihove povezanosti pa su tako ona bila postavljena na temelju zajedničkih elemenata koji ih karakteriziraju. U ulaznom prostoru uvodni tekst predstavio je temu izložbe što je bilo ilustrirano dvama umjetničkim radovima, *Plet* i *Vilin-lasi*, dok su u prvoj dvorani u kojoj su bile predstavljene *coprnice* i vile te *more* i *suđenice*, osim fotografija, prostorom dominiralo veliko *Coprničko drvo* i *Virjani*¹ od šiblja koji su lebdjeli u prostoru.

Drugi dio izložbene dvorane bio je posvećen manje poznatim nadnaravnim bićima koja su predstavljena u slijedu prema zajedničkim karakteristikama ili elementima koje posjeduju. *Vedi*, *posvećkari*, *divlje dekle*, *mrak(i)*, *bela žena*, *duhovi*, *mali lovci*, *vukodlak* i *vampir*, *mali*, *vodenjak*, *dravski ftopenik*, *pesoglavci* *zmaj* bili su predstavljani pojedinačnim fotografijama uz nekoliko muzejskih

1 *Virjan Filipar*, *Virjan frljačić*, *Virjan basač*, *Virjan za štagljem* iz 1970.

predmeta, pokladnih maski i reljefa zmaja, dok su *glodan* i *vrag* bili predstavljeni trodimenzionalnim likovima.

Tekstualne legende koje su pratile izložke opisivale su bića, a bile su dopunjene izabranim kazivanjima sugovornika sudionika u istraživanju te su ih na živopisan način nadopunile.

Atmosfera izložbe nastojala je dočarati ambijent šume, boravišta većeg broja tih bića čemu je doprinijela i zvučna kulisa. Autor tonskog zapisa je za tu svrhu kompilirao vlastite terenske tonske zapise zvukova prirode i glasanja divljih životinja. Zvučna kulisa bila je upotpunjena i karakterističnim ritmičnim zvukom koji dominira filmom *Coprnice* Petra Krelje iz 1971. godine koji se projicirao u sklopu izložbe. Taj dokumentarni film donosi svjedočenja stanovnika Zagorja i Podravine o postojanju vještica i upoznao nas s vjerovanjima u njihove magijske moći. U filmu su izbjegnute sociološke i antropološke analize te je kroz dinamičnu i duhovitu cjelinu pokazana snaga vjerovanja u moć magije u sjevernoj Hrvatskoj. Redatelj se koncentrirao na kratke priče seljaka o vješticama i kratke prizore živopisnih obreda protiv vještičjeg djelovanja. U filmu govore i one žene koje su od svojih suseljana proglašene *coprnicama*. Prizore povezuju kadrovi pokazivanja prstom na kuće u kojima one navodno žive. Kratkoća scena i kadrova osnažila je dojam dramatičnosti priča i obreda, ali je i uputila na autorov ironijski odmak.²

KOMUNIKACIJA IZLOŽBE S PUBLIKOM I POPRATNI PROGRAMI

Pritisku danas sveprisutne komercijalizacije ne može se izbjeći niti pri osmišljavanju postava izložbe i njenih popratnih sadržaja pa iako o izložbama ne govorimo kao o proizvodima, tako ih tretiramo. Velik naglasak pritom se stavlja na način medijske promocije. Suvremeni trendovi u komunikaciji s publikom stavljaju pred institucije nove izazove pogotovo, ako se uzme u obzir ekspanzija broja kulturnih događanja u čemu Zagreb kao kulturno središte prednjači. Uočen je trend prilagodbe načina promoviranja kulturnih sadržaja kako bi oni bili privlačniji što širem krugu posjetitelja što katkad dovodi do neusklađenosti stvarnog sadržaja kulturnog događanja i onoga što je medijski promovirano. Na tragu ovakvih trendova u privlačenju korisnika koji su uzrokovali pomak i pri imenovanju događanja koje nude izabran je naslov izložbe.

Način predstavljanja teme s područja duhovne kulture muzejskom izložbom zanimljivo je pitanje, ako se uzme u obzir da je postav izložbe neminovno *materijalan*. Pošto materijalnu i nematerijalnu kulturu nije moguće odvojiti i

2 http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=1_133635 (29. rujan 2016.).

predstavljanje mnogih drugih tema s područja etnologije i kulturne antropologije može se smatrati zahtjevnim zadatkom. Unatoč tomu što postoje razni predmeti kojima se mogu predstaviti vjerovanja i vezane prakse kao što su npr. sredstva za zaštitu, različita oruđa i drugi svakodnevni predmeti koji su se upotrebljavali pri magijskim radnjama i zaštitnim postupcima, razne ilustracije itd., ovom prilikom tema se predstavlja autorsko-umjetničkom reinterpretacijom tradicijskih vjerovanja u nadnaravna bića. Takav stilski ujednačen način predstavljanja teme pokazao je određena ograničenja u prezentaciji pojedinih sadržaja, dubljih konteksta i značenja.

Promatrajući način na koji je izložba komunicirala s publikom moglo se uočiti kako se radi o dvama paralelnim prikazima nadnaravnih bića – jedan je doživljaj autora umjetničkih djela koji je uglavnom bio baziran na osobnom doživljaju bića, a drugi je prikaz bio zasnovan na etnografskom istraživanju. Estetika i individualni doživljaj pojedinih bića odražavali su stav autora-umjetnika, pa je tako u slučajevima pojedinih bića došlo do neusklađenosti s istraživanjem etnologa. S druge strane, izričaj i radovi umjetnika koji nisu prikazivali nadnaravna bića već su svojim radovima obradili širi kontekst pojedine tematske cjeline izložbe pokazali su se znatno neutralnijima.

Tijekom trajanja izložbe održani su raznovrsni popratni programi namijenjeni muzejskoj publici. Uz brojne radionice održan je i niz stručnih predavanja vezanih uz tematiku nadnaravnih bića. U okviru popratnih programa održana je i vrlo posjećena promocija knjige Luke Šeše *Živjeti s nadnaravnim bićima* te gostovanja kazališnih predstava *Baba Jaga* i *Preko trna, preko grma* koje su se sadržajem uklopile u ovu tematiku. U pokladnom periodu mlađi posjetitelji mogli su se zabaviti na druženju za djecu i roditelje *Vilinski bal*, a oni malo stariji na muzejskom događanju *Fašnik Čarobne družbe*.³

Valja spomenuti i dramsko-vizualni happening⁴ *Vijale se Čarovile* koji su nakon viđene izložbe osmislili i izveli učenici šestih i osmih razreda Osnovne škole Stenjevec, a pod vodstvom profesorice hrvatskog jezika Nikoline Stanišić. Likove su vizualno oblikovali uz vodstvo učiteljice mentorice za likovnu kulturu Vladimire Bošnjak. Radovi učenika s popratne likovne radionice poslužili su za oblikovanje izložbe učeničkih radova koja je bila postavljena unutar izložbe *Čarobna družba* tijekom svibnja 2016. godine.

3 Više informacija o popratnim programima izložbe može se naći u tekstu *Pripovijedanje i drugi edukativni programi uz izložbu „Čarobna družba – vjerovanja u nadnaravna bića u Podravini“* Željke Jelavić i Anastazije Cvitković koji je objavljen u ovom broju *Etnoloških istraživanja*.

4 <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (18. studenog 2016.).

KATALOG IZLOŽBE

Katalog opsega 80 stranica sadrži tekstove na hrvatskom jeziku, a otisnut je u nakladi Etnografskog muzeja u 500 primjeraka. Zbog nedostatka sredstava katalog nažalost nije dvojezičan niti sadrži sažetke tekstova na jednom od svjetskih jezika.

U katalogu je objavljen autoričin tekst *Čarobna družba – vjerovanja u nadnaravna bića u Podravini* koji obrađuje pojedinačna nadnaravna bića te donosi rezultate istraživanja provedenog tijekom 2014. i 2015. godine. Terenski dio istraživanja proveden je s ciljem prikupljanja građe te uvida u kojem obliku i u kojoj mjeri su ta vjerovanja danas poznata u Podravini. Građa prikupljena tom prigodom dopunjena je s onom iz drugih dostupnih izvora podataka. Kao dopunski opsežan izvor građe valja navesti zapise iz Upitnica *Etnološkog atlasa Jugoslavije* koji datiraju u 1960-te godine, a čuvaju se na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Za rad su bili vrlo važni i radovi drugih etnologa koji su se bavili tom temom. Od autora valja istaknuti Zorana Čiču i njegovu knjigu iz 2002. godine *Vilenica i vilenjak*, Luku Šešu koji je bavljeno ovom temom zaokružio knjigom *Živjeti s nadnaravnim bićima* izdanom 2016. godine te Mirjam Mencej koja je uz mnoge objavljene radove autorica i nekoliko monografskih djela od kojih je za rad posebno značajna knjiga *Coprnice so me nosile* iz 2006. godine. Takvim pristupom istraživanoj temi dobivena je baza podataka iz koje su crpljeni opisi i tumačenja odabranih vjerovanja u nadnaravna bića.

Uz ovaj tekst objavljen je i tekst Luke Šeše *U potrazi za mitskim svjetovima u suvremenom društvu* u kojem autor razmatra razloge velike popularnosti mitskih/nadnaravnih bića u suvremenom društvu.

Ilustriran je fotografijama Ive Lulić, a sadrži i kataloški popis izloženih radova, popis korištene literature te biografije umjetnika sudionika izložbe. Autorica kataloga je autorica izložbe.

O PODRUČJU ISTRAŽIVANJA, SUGOVORNICIMA I POZICIJI ISTRAŽIVAČA

Polazeći od opće predodžbe svog vremena i okoline, lako je uočiti privlačnost tema vezanih uz nadnaravna bića i njihovu veliku zastupljenost u suvremenom društvu. Proteklih desetljeća ta tema i njezini motivi dobivaju zamah na području fantastike u književnosti i filmu, održavanjem brojnih sajmova i festivala specijaliziranih za tu tematiku, nastajanje e-igara, dječjih igračaka itd.

Pozicija etnologa istraživača pošla je od činjenice da svaki kraj ima svoja vjerovanja i priče vezane uz natprirodna bića, koja se, ako je riječ o geografski i

kulturno bliskim krajevima, često podudaraju u više ili manje elemenata. Već su inicijalni razgovori sa sugovornicima pokazali kako su u Podravini još uvijek prisutne predaje i priče o nadnaravnim bićima. Ubrzo je postalo uočljivo da su određena bića poznata gotovo svim sugovornicima te kako su priče i vjerovanja koja su vezana uz njih brojnija. U prvom redu to su priče o vješticama odnosno *coprnicama* koje su znane svakom sugovorniku barem kao opći pojam. Potom, kao njihov svojevrsni antipod, slijede vile, a velika je prepoznatljivost i lika *more*. Nasuprot tomu brojna nadnaravna bića, poput npr. *veda* i *palčeka*, poznata su tek manjem broju ispitanih sugovornika.

Razgovaralo se sa sugovornicima iz Virja, Novog Virja, Lozana, Podravske Sesveta, Molvi, Starog Gradca, Koprivnice i Đurđevca. Razgovori sa sugovornicima vođeni su u obliku polustrukturiranog otvorenog intervjua na temelju prerađene *Upitnice IV* (poglavlja 141. *Mora, vampir, vukodlak i neka slična bića*, 142. *Vještice, vile, suđenice*, 143. *Neka druga natprirodna bića i pojave*). Prilikom razgovora pojedini sugovornici su bili pitani što misle o postojanju nadnaravnih bića i priča o njima.

Tijekom istraživanja razgovaralo se s više od trideset ispitanika, a s nekima je razgovor obavljen u više navrata. Svakom pojedinačno objašnjeno je što se istražuje, u koju svrhu te na koji način će biti korišteni dobiveni podaci. Također su upitani dopuštaju li tonsko snimanje razgovora i obaviješteni su na koji će način biti korištena snimka te im je rečeno da mogu napomenuti, ako ne žele da se pojedini dijelovi snime. Takvi slučajevi koji nisu tonski snimljeni, a odnose se najčešće na osobna iskustva sugovornika, nisu korišteni kao građa.

Analiza strukture ispitanih sugovornika pokazala je kako se radi o osobama starije te srednje dobi. Sudjelovao je tek jedan sugovornik mlađe dobi, a s djecom se tijekom ovog istraživanja nije razgovaralo. Podjednako su bili zastupljeni ženski i muški sugovornici, s malom prevagom u korist ženske populacije. U većini slučajeva cijeli su život proveli u mjestu u kojem žive i danas, a što se tiče formalnog obrazovanja uglavnom se radi o osobama koje su završile osnovnu ili srednju školu. Zbog etičkih razloga vezanih uz zaštitu osobnih podataka, a u skladu s *Etičkim kodeksom Hrvatskog etnološkog društva*,⁵ sugovornici nisu navođeni imenom i prezimenom ili inicijalima, već su terenski zapisi označeni mjestom u kojem žive i godinom kada je obavljen razgovor.⁶ Osobe koje su poimence spomenute u citatima sugovornika navedene su inicijalima imena, iako se najčešće radi o lokalnim nadimcima pojedinaca koji su danas malo komu znani pod tim imenom.

Opaža se da su među sugovornicima pojedini imali prethodna iskustva s ispi-

5 <http://www.hrvatskoetnologodrustvo.hr/o-nam/eticki-kodeks-hed-a/> (4. studeni 2016.).

6 Detalji o terenskom istraživanju i sugovornicima dostupni su u privatnoj arhivi autorice teksta.

tivačima, a neki su čak i verzirani sugovornici. To je osobito uočljivo prilikom razgovora s dvoje sugovornika na koje biva upućen svaki ispitivač u nekoj fazi terenskog rada na području Podravine. Takvi ispitanici uz pojedine teme nerijetko imaju spremne priče formiranih narativa, koje u gotovo identičnom obliku pripovijedaju u svakoj prilici. Kod dvaju prethodno spomenutih sugovornika bila je prisutna i velika motiviranost i volja za suradnju, što je potvrdio i velik broj ispitivača s kojima su tijekom vremena razgovarali. Za razliku od njih većina ispitanika nije imala prethodnih iskustava u razgovoru s etnolozima, a moglo se uočiti kako su poneki od njih iskazali nezainteresiranost za ispitivanu temu ili jasan stav kako o tome ne žele govoriti pa je time i količina dobivenih podataka mala.

Razmatrajući stav sugovornika prema istraživanoj temi situacija je složena te se pojavljuje čitava lepeza različitih reakcija na temu i odnosa prema vjerovanjima. Ovim se pitanjem bavi Luka Šešo koji navodi uzročno-posljedične veze između sugovornika i njegove društveno-političke okoline stvarajući peteročlanu podjelu kojom klasificira sugovornike i njihove izjave o vjerovanjima u nadnaravna bića⁷ (Šešo 2010: 97-111). Ne želeći tako duboko ulaziti u klasifikaciju sugovornika, a ipak koristeći se rezultatima njegova rada, svoju ću podjelu vrsta sugovornika svesti na one koji ne poznaju nadnaravna bića tradicijskih vjerovanja, potom na sugovornike koji su čuli za nadnaravna bića, ali ne znaju priče vezane uz njih i na one koji ih poznaju. Posljednja grupa sugovornika može se podijeliti na one koji poznaju priče, a ne vjeruju u njih i na one koji vjeruju u pojedine pojave ili imaju stav da *tu ima nešto*.

Razmatrajući dio podataka koji se odnosi na nadnaravna bića i pojave za koje sugovornici smatraju kako *tu ima nešto*, potom onaj dio građe u kojem sugovornici govore o nadnaravnim bićima kao o nečemu u što vjeruju ili što zaista postoji, ako se navode događaji koji su se zaista dogodili sugovornicima i čemu su zaista svjedočili sami, ili priče onih ljudi koje sugovornici osobno poznaju u izjavama uočavamo oblikovane *formule vjerodostojnosti*. One su upravo u demonološkim predajama učestale zbog velikog razmaka između onoga o čemu govore – nadnaravnog – i situacije iz koje to čine – ovostranog – što ih razlikuje od izjava sugovornika o predajama drugih vrsta i tema (Rudan 2006: 89).

Tu temu razrađuje Evelina Rudan u svom radu iz 2006. godine. U tekstu se bavi načinom na koji sugovornice i sugovornici oblikuju formule vjerodostojnosti koje preuzimaju funkciju uvjeravanja slušatelja.

7 Podjela sugovornika: 1. Ne poznaju nadnaravna bića tradicijskih vjerovanja – pripadnici urbanih i turističkih središta; 2. Potencijalni sugovornici suzdržani skepticizmom; 3. Izjave s jakim autocenzurom i racionalizacijom proisteklom iz etno-političkih problema; 4. Skupina “tradicionalista”; 5. Izjave o vlastitom vjerovanju u nadnaravna bića kao odraz nemobilnosti i tradicionalnih profesija sugovornika (Šešo, 2010.).

Formule dijeli na „vremenske (dijelovi teksta koji se pozivaju na točno vrijeme odvijanja događaja iz priče); prostorne (mjesne) (dijelovi teksta koji se pozivaju na poznate lokalitete); svjedočke (dijelovi teksta u kojima se za svjedoke uzima a) tradicija, b) jedna ili više osoba i c) pisani ili elektronički izvori); kazivačke (pripovjedačke) (dijelovi teksta u kojima kazivači neposredno legitimiraju svoj odnos prema kazivanoj priči)“ (Rudan 2006: 89). Primjer zapisa koji u sebi sadrži i vremensku i prostornu i svjedočku formulu donosim iz vlastite terenske građe:

„[A *bela žena?*] – Ona u Ždali na ždalskom groblju pred Domovinski rat se zadnji put ukazala. 1989. ili tako nešto, i da je nagovjestila rat. Ali bogme u Gornjoj Šumi su ju svi vidli. I ja se sečam toga kao dete... vidiš nevjerovatno da u Goli toga nije bilo!”⁸

U sljedećem primjeru vidljivo je već iz samog odnosa sugovornika prema događaju koji opisuje kako je osnovna svrha priče da zabavi i nasmije slušatelje:

„A stari je dobro znao pripovedati te pripovetke. A neće pripovedati ak si malo ne gotne. I pripoveda: ‘Mi smo igrali tu na grofoviji, ženil se grofov sin. To su vola pekli, to je prasetine bilo, digani kolači s orehi, s makom, mazanice kaj su drhtale...’ – ‘Uh japa da mi je, uha japa da mi je...!’ – On je njima odpripovedal pripovetke mesto večerje! – I... ‘Zneli su ogromneg lagva vun, to se popilo, a ja da si malo počinem idem si va lagev leči. A legnem se a mene nekaj žegče za vuha. A ovi su šalni moji pajdaši, valjda me neko, ali kaj bi... to je vuk porinul rep. Nije mogel vnuter, onda me je on. Kad sam ga ja rep zgrabil! A on bež! I pravac ide v šumu, točno tu kraj moga duda tu je stup. Tu se je nabil, lagev rastepel – ja sam doma bil!’ – To nije se stvarno dogodilo, to je bajka. Ovaj nije ni bil muzikaš.”⁹

Osobni razgovori sa sugovornicima ostavljaju dojam kako se vjеровanjima u nadnaravna bića danas pristupa opušteno, iako je sam odnos sugovornika prema temi istraživanja u pravilu ambivalentan te je često prisutno naglašavanje kako se u izjavama radi samo o priči, dok je rjeđe prisutno jamčenje istinitosti priče. Dolje navedena tri primjera izjava ilustriraju različite odnose sugovornika prema ovoj temi:

„[A što je takva coprница radila?] – Nekaj je govorila, coprала. Veli meni sosed: ‘Ti si pameten čovek, ali meni ovaj drugi sosed krave doji prek vuža! To su coprнице zacoprале.’ – ‘Nema mleko kaj si ih s lošom krmom hranil, a ne od coprnic!’”¹⁰ “[Jeste li čuli za *belu ženu?*] – To je moj čovek videl negda. Išel je doma... - ‘Videl sam belu ženu!’ A sad dal je to bila bela žena a do ranja je bil

8 Molve, 2015.

9 Gola, 2015.

10 Gola, 2015.

ko kuruz pokrađen s koša, seno snošeno... bilo je krađe jako puno. Sad, dal je to bilo oblečeno da zastraši il je to bilo nekaj drugo, to ne zna nitko.”¹¹

“[Jesu li nekada zaista postojale vještice?] – A valjda je stvarno bilo. Sigurno je bilo. Jer rekel je župnik da one zlo moru napraviti, al dobro ne. I onda su valjda bile.”¹²

Prednost osobnog boravka na terenu jest u tome što pruža mogućnost procjene reakcija sugovornika na postavljena pitanja, a to je nešto što u pravilu nije vidljivo iz transkripata razgovora. Na takav način moguće je bolje razumjeti stav sugovornika koji je ponekad vidljiv iz izraza lica ili iz smijeha nakon postavljenog pitanja.

O neverbalnoj komunikaciji, odnosno o izvanjezičnim elementima kao integralnom dijelu pripovijedanja, piše Maja Bošković-Stulli navodeći kako pripovjedač koristi mimiku i geste dopunski uz govor ili kako bi se izrazio kraće i ekspresivnije. Kao primjer opisuje kako je jednom prilikom Vljako Palavestra snimao na magnetofon pripovjedača koji je pripovijedao priču o “budalašima koji su pošli u lov na skakavce”. Kada je poslije transkribirao snimke, vrlo se razočarao jer je otkrio kako središnji dio priče uopće nije snimljen. “I tada se sjetio: cijeli dio kazivanja od kada je skakavac skočio seljaku na prsa pa do pucnja – odvijao se bez riječi, kao mala pantomima, gestom i mimkom...” (Bošković-Stulli 1975: 153-154).

S druge strane, boravak na terenu nudi i mogućnost osobne procjene kada je potrebno ispitivanu temu proširiti dodatnim pitanjima kako bi se dobili podatci važni za razumijevanje ispričane priče. Primjer takvog slučaja su priče o čovjeku posebne brzine hoda te posebnih znanja o vremenu i liječenju te o događanjima na njegovu sprovodu. Pri razgovoru o toj osobi odmah je bila uočljiva ozbiljna usredotočenost sugovornika. Takav odnos sugovornika potaknuo me da se o toj osobi raspitam i kod drugih sugovornika iz istog i okolnih mjesta. Pokazalo se kako je zaista riječ o izuzetno zanimljivom slučaju koji je lokalno poznat i dobro upamćen do današnjih dana. Drugim riječima, smatram kako osobni kontakt u većini slučajeva pomaže pri procjeni radi li se o zbiljskim vjеровanjima u nadnaravna bića te *stupnju* tog vjеровanja ili je pak riječ samo o prenošenju lokalnih priča i predaja u koje sugovornik ne vjeruje.

Na kraju, da se ukratko dotaknemo pitanja funkcije priča o nadnaravnim bićima, odnosno što o tome misle i govore sugovornici. Velik je raspon dobivenih odgovora koji oslikavaju širinu shvaćanja i tumačenja te problematike, što pokazuju sljedeći primjeri:

11 Podravske Sesvete, 2015.

12 Gornja Šuma, 2015.

“[Kako vi tumačite sve ove priče?] – Po meni je to stvar pojedinca... koji si neke stvari ne zna protumačiti. Pa ja isto nemrem reći bilo je ovo, bilo je ono. Ono kaj su mi oči vidle to mogu reć. A dal je to bilo nadnaravno il je to bilo zbilja nešto – nemam pojma.”¹³

“[Što vi mislite o svemu tome?] – Ja u neke stvari vjerujem! Ja sam jako odgojena u kršćanskom duhu i do toga držim... ali da se neke stvari mogu desiti i da ljudi to uzrokuju.”¹⁴

“Mi smo ovak [razrogačene oči] stajali kad su nam pričali te priče. Pa je svako nešto dodao da nas splaši, naravno. Ali to je bio adrenalin da te je strah izaći van. Ali je bio onaj pozitivan nekako. Nismo se mi toga bojali do kraja.”¹⁵

Iz gore navedenih primjera vidljivo je kako su ljudi pomoću priča o nadnaravnim bićima pokušavali objasniti neke pojave i događaje koji im nisu bili razumljivi i koji su ih plašili te na taj način, uz pomoć priča – narativa – daju svom iskustvu značenje. Također, iz nekih odgovora sugovornika vidljivo je da je funkcija pričanja priča pronalazak krivca za nastalu štetu unutar zajednice, što je ujedno i isprika za istu. Treći primjer upućujena pedagošku funkciju te funkciju zabave djece i strašenja lakovjernih. Pričama su se djeca odvrćala od potencijalno opasnih situacija i pedagoški se djelovalo na loše ili neprihvatljivo ponašanje. Drugim riječima, priče o nadnaravnim bićima su imale ulogu svojevrsnog društvenog korektiva u svrhu odgoja mladih i ispravljanja nepoćudnih ponašanja kod odraslih.

Prikupljajući građu i istražujući vjerovanja u nadnaravna bića u Podravini uočeno je kako o ovoj temi neki pripovijedaju bez zadržske, dok drugi o njoj nerado govore – kao da ih i sam razgovor primorava da zauzmu ili izraze svoj stav, na što nisu spremni. Razlozi autocenzure mogu biti i druge prirode, kao što je to npr. nezainteresiranost za temu ispitivanja ili stav da se o takvim stvarima ne treba ili ne smije govoriti. Dio sugovornika pribjegava racionalizaciji te u takvim pričama i temama vide nešto čime su se ljudi nekada zabavljali i čime su plašili lakovjerne, a što zaista nema uporište u stvarnom životu.

Unatoč različitim stavovima, većina sugovornika u nekima od ovih bića, kao što su to npr. *divlje dekle* ili *duplijeri*, vidi nešto što pripada lokalnoj tradiciji i s čime se identificiraju pa nestajanje ili iščezavanje priča i vjerovanja u nadnaravna bića smatraju negativnom pojavom.

Razlog nestajanju i zaboravljanju takvih predaja poneki od sugovornika tumače promijenjenim načinom života, razdvajanjem nekada višegeneracijskih obitelji, utjecajem obrazovanja, društvenog uređenja ili crkve itd.

13 Podravske Sesvete, 2014.

14 Novigrad Podravski, 2015.

15 Molve, 2015.

Zaključno treba spomenuti kako se terensko istraživanje pokazalo ključnim za izradu muzeološkog koncepta izložbe. Pokazalo je da je količina prikupljenih podataka vezanih uz pojedina bića omogućila da ih se posebno naglasi i predstavljanjem njihovih pojedinih aspekata. Za razliku od njih, druga bića o kojima je prikupljeno malo podataka bila su predstavljena u skromnijem opsegu – tek kroz osnovne opise njihova izgleda i djelovanja.

ZAKLJUČAK

Rad na osmišljavanju i izvedbi tematske izložbe dugotrajan je proces. Tijekom više faza rada na izložbi *Čarobna družba* bili su uključeni brojni sudionici.

Izložba se bavila temom vjerovanja u nadnaravna bića u Podravini. Način prenošenja poruka, odnosno komunikacija izložbe s publikom ostvarena je preko umjetničkih radova, odnosno preko autorsko-umjetničke reinterpretacije tradicijskih vjerovanja u ta bića te preko opisnih legenda i citata sugovornika zasnovanih na istraživanju. Popratni katalog izložbe donio je tekst s rezultatima istraživanja teme te tekst u kojem se razmatraju razlozi velike popularnosti mitskih/nadnaravnih bića u suvremenom društvu, a ilustriran je fotografijama predstavljenim na izložbi.

Likovni postav izložbe kao i muzeološka koncepcija bili su bazirani na ideji predstavljanja pojedinačnih nadnaravnih bića, dok su se u slučaju *coprnice* i vile temeljili na ideji predstavljanja pojedinih aspekata tih bića.

Suvremeni trendovi u komunikaciji s publikom pred institucije stavljaju nove izazove u smislu promotivne aktivnosti te smišljanja popratnih programa koji prate izložbu tijekom njezina trajanja.

Na kraju rada predstavljen je način provođenja terenskog istraživanja koji donosi osvrt na strukturu sugovornika i njihov stav prema istraživanoj temi te na osobno iskustvo terenskog rada. Može se zaključiti da su ovom prilikom zabilježena vjerovanja dio sustava vrednota zajednice što se u praksi izražava kao dio cjelokupnog identiteta zajednice (Grbić 2001: 459).

Završavam mišlju da iako se istraživanjem prikupilo mnoštvo podataka, vrlo vjerojatno pri nastajanju teksta i izložbe nisu svi uzeti u obzir – što hotimice, kako se ne bi raširio u nepreglednu cjelinu, a što nehotičnim previdom. U tolikoj količini građe lako je previdjeti neke podatke. S druge strane, ne mogu se oteti osjećaju kako mi se tek sada, nakon završetka istraživanja, pisanja tekstova i održane izložbe otvorio prostor za daljnja istraživanja ove teme. Prvenstveno, daljnja terenska istraživanja koja bi radom s većim brojem sugovornika vjerojatno donijela više podataka o onim bićima o kojima je ovom prilikom

prikupljeno malo ili ništa podataka, a svakako i daljnji rad na širem korpusu stručne literature.

LITERATURA

Bošković-Stulli, Maja. 1975. „Narodna predaja – *Volkssage* – Kamen spoticanja u podjeli vrsta usmene proze“. U *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Zagreb: Mladost, str. 121-136.

Grbić, Jadranka. 2001. „Vjerovanja i rituali“. U *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur. Zagreb: Barbat – Galerija Klovićevi dvori – Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 459-495.

Rudan, Evelina. 2006. „Formule vjerodostojnosti i načini njihova djelovanja u demonološkim predajama.“ *Narodna umjetnost* 43/1: 89-111.

Šešo, Luka. 2010. „Ja o tome znam, ali ne želim pričati: tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića u unutrašnjosti Dalmacije.“ *Narodna umjetnost* 47/2: 97-111.

Upitnice Etnološkog atlasa (UEA), svezak IV, teme br. 141. Mora, vampir, vukodlak i neka slična bića; 142. Vještice, vile, suđenice; 143. Neka druga natprirodna bića i pojave. Arhiv Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.